

ראש השנה לאילן

מים ראשונים: דברים שכתבנו לראשונה בשנת תשס"ג וחזרנו ושפרנו בשנת תש"ע, שנים בהן ט"ו בשבט חל בשבת בשלח-שירה, אירוע זה אינו נדיר ולעתים גם חל שנתיים ברציפות ומשלב את שירת הגאולה עם שירת הטבע.

"שבט הוא מלך משום דבחמישה עשר בו הוא ראש השנה לאילנות" (ספר מהרי"ל מנהגים, הלכות טבת, שבט, אדר).¹

מסכת ראש השנה פרק א משנה א – ארבעה ראשי שנים

ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים. באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה, רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים: באחד בתשרי. באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות, לנטיעה ולירקות. באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים בחמישה עשר בו.²

ראש השנה דף יד עמוד א – רוב תקופה וגשמים

באחד בשבט ראש השנה לאילן - מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, ועדיין רוב תקופה מבחוח.³ מאי קאמר? הכי קאמר: אף על פי שרוב תקופה מבחוח, הואיל ויצאו רוב גשמי שנה.⁴

תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ב הלכה ג – ראש השנה לנטיעה

¹ ראו טור אורח חיים הלכות ראש חודש סימן תכח: "וזה סדר החדשים: תשרי לעולם מלא וטבת לעולם חסר. ומטבת ואילך, אחד מלא ואחד חסר על הסדר ניסן מלך שבו חג המצות, סיון מלך שבו חג שבועות, אב מלך שבו היו קוצצין עצים לקרבן, תשרי מלך שבו המועדות, שבט מלך שבו ראש השנה לאילנות". מלך הוא חודש מלא של ל' יום. כל החודשים שיש בהם מועדות הם "מלכים" ובכללם שבט שבו ראש השנה לאילנות. ואולי גם זה ביטוי נוסף לקשר בין האדם והצומח.

² למאי נפקא מינה? מה המשמעות ההלכתית של המונח "ראש השנה לאילנות"? התשובה: תאריך זה מסמל את תחילתה של השנה החקלאית לגבי מעשר פירות. בקביעה של שנת המעשר באילנות (בפירות) הולכים אחר החנטה (התחלת התהוות הפרי, נשירת עלי הכותרת של הצמח והופעת הפרי) ואין מעשרים מפירות שחנטו לפני ראש השנה לאילנות (אחד בשבט לפי בית שמאי, ט"ו בשבט לפי בית הלל) יחד עם פירות שחנטו לאחר מועד זה. ראו קהתי בפירושו למשנה זו. וכלשון מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כג פסוק טז: "כל אילן שחנטו פירותיו לפני חמשה עשר בשבט הרי הוא לשעבר, לאחר חמשה עשר בשבט הרי הוא לעתיד לבוא". וכך גם לעניין קו הגבול בין מעשר שני (שנוהג בשנים אבד"ה במחזור השמיטה) ובין מעשר עני (שנוהג בשנים ג"ו), בדיון מעשר פירות האילן. ראו פירוש ברטנורא על המשנה שם: "אי נמי, נפקא מינה לענין שנה שלישית של שמיטה שנוהג בה מעשר עני. שאותן פירות שחנטו מראש השנה של שנה שלישית עד שבט, דנין אותן כפירות של שנה שניה שעברה ונוהג בהן מעשר ראשון ומעשר שני. ומשבט ואילך, נוהג בהן מעשר ראשון ומעשר עני". סביר שקבעו תאריך זה משום שהוא חל בעיצומו של החורף והוא "קו אפס" חקלאי שרוב (כל) פירות ארץ ישראל נופלים בברור לפניו או אחריו: הפירות האפילים, כגון: רימונים, זיתים ותמרים מחד גיסא והפירות הבכירים (הנשירים), כגון: שקד, משמש ואפרסק מאידך גיסא. ובימינו יש לנו אמנם פירות חורף, כגון פרי הדר, אפרסמון ואבוקדו, אבל גם חניטתם נופלת בברור לפני קו אפס זה.

³ שרוב תקופת טבת עוד לפנינו. תקופת טבת היא שלושה החדשים (כ- 90 יום) שבין היום הקצר ביותר, 21 בדצמבר ויום השוויון 21 במרץ שהוא תקופת ניסן, תקופת האביב. לפי זה יוצא שהאמצע הוא 7 בפברואר והשאלה היא האם ט"ו בשבט יוצא ברוב שנים לפני 7 בפברואר, שאז נכון ש"רוב התקופה בחוץ", או שמא לאחר ה-7 בפברואר ואז עברה כבר רוב תקופת טבת. מבדיקה קלה שערכנו יוצא שחוץ משנים שלאחר שנה מעוברת, ט"ו בשבט יוצא לפני 7 בפברואר, במהלך חודש ינואר, ואכן "רוב תקופה בחוץ". ראו תשובות הגאונים - הרכבי סימן רמג שעושה את החשבון של הימים שבהם אומרים משיב הרוח ומוריד הגשם: "אע"פ שרוב תקופה מבחוח, לא נותר להזכרת גשמים אלא ששים יום ויצאו יותר ממאה. נמצא הקיץ שקרוב ואע"פ שרוב תקופת טבת מבחוח לראש תקופת ניסן". וזה כמובן לא נכון לשנים מעוברות. ולגבי רוב גשמים, יש לדון.

⁴ רש"י שם: "שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטים עתה". זאת, למרות שבשנים שחונות, כולנו תפילה שעדיין לא יצאו רוב גשמים ושהחורף ימשיך בעיצומו. ברור שחז"ל ידעו שעונות השנה נקבעות לפי הלוח הכללי (השמיטי) ולא העברי ושטבע האילנות מושפע משנת חמה ולא משנת הלבנה, ראו דברינו [תקופת טבת](#) בפרשת ויגש. אלא שזה לוח החדשים שיש בדינו. ובהמשך הגמרא בדף טו ע"א, אכן עולה השאלה מה קורה בשנה מעוברת: "שבט דחודשים (היינו חודש אחרי טבת) או שבט דתקופה (אדר ראשון שהוא סמוך לאדר שסמוך לניסן שהוא כאילו שבט)?" (השאלה שם היא אמנם לגבי אתרוג, אבל העירו כבר הפרשנים שהכוונה היא לכל הפירות והאילנות). מתרצת הגמרא: "הלך אחר רוב שנים". וכן בירושלמי מסכת ביכורים פרק ב דף סה: "ר' יוחנן שאל לר' יונתן: כסדרן של שנים או כסדרן של תקופות? אמר ליה: כסדרן של שנים ואפילו שנה מעוברת". ולפי דברינו שמדובר ב"קו האפס" של העונה החקלאית ובתקופה בה אין בטבע חנטה (או שהיא מתחילה), אין התאריך המדויק כל כך משנה והעיקר הוא התקופה בכללותה. אך ראו שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן יד שלא מקבל את כל ההסברים האלה והולך בדרך אחרת וקובע: "והשורש, דהטבע משועבדת לתורתנו הקדושה".

הנוטע והמבריד והמרכיב שלשים יום לפני ראש השנה עלתה לו שנה ומותר לקיימן בשביעית. פחות מכן לא עלתה לו שנה ואסור לקיימו בשביעית.⁵ פירות נטיעה זו אסורין עד חמישה עשר בשבט. אם ערלה - ערלה, אם רבעי - רבעי.⁶

רש"י מסכת ראש השנה דף י עמוד א – בחמישה עשר בשבט נעשה אילן

שאף על פי שראש השנה תשרי לנטיעה - חמישה עשר בשבט ראש השנה לאילן, וזו כבר נעשית אילן, לפיכך אין שנתה מתחדשת לצאת מידי ערלה עד חמישה עשר בשבט.⁷

תוספות מסכת ראש השנה דף יד עמוד א – ממה שותים העצים

באחד בשבט מאי טעמא? - מפרש נמי לבית הלל כמו לבית שמאי. אלא קמא נקט, דלמר זמן חניטתה של גשמי שנה זו באחד בשבט ולמר בט"ו בשבט. וכל החנוטים קודם זמן הזה היינו על גשמי שנה שלפני תשרי.⁸

תלמוד ירושלמי ראש השנה פרק א הלכה ב – ראש שנה באמצע החודש

... והכתוב: "והעברת שופר תרועה בחדש השביעי וגו'" (ויקרא כה ט) - רבי יונה ורבי יוסה תריהון בשם רבי שמואל בר רב יצחק: כדי שיהו כל חודשי השנה שוין, לא יהא חודש אחד נחלק לשתי שנים. התיבון והתנינן

⁵ עיקר הדין בתוספתא זו שהיא במסכת שביעית, מתייחס להלכות קיום (טיפול) האילן בשנת השמיטה. ממתי הוא נחשב לאילן בר קיום. ראש השנה הוא התאריך הקובע. אך דברים אלה מזכירים את המשנה שהבאנו בראש הדף, בה ראינו שראש השנה "לנטיעה" הוא אחד בתשרי (ראש השנה סתם). לא התעכבנו שם על קביעה זו שאולי קצת מקלקלת את הזיהוי של ט"ו בשבט כחג הנטיעות, שנראה שהוא מנהג שהתחדש בימינו. במשנה ובגמרא ראש השנה לנטיעות האילנות הוא ראש השנה, א' בתשרי ולא ט"ו בשבט. מה פירוש "ראש השנה לנטיעה"? ראו שוב פירוש קהתי במשנה שם: "לענין שלוש שנות ערלה, שהנוטע אילן בששה עשר באב, היינו ארבעים וארבעה ימים לפני אחד בתשרי שהם שבעים לקליטת הנטיעה ושלשים יום אחר הקליטה להיחשב שנה, הרי כשמינין אחד בתשרי מתחילים למנות לנטיעה שנה שנייה". (חודש נחשב שנה בדומה לראש השנה למלכים, ראו שם). ובירושלמי נראה שראש השנה לוקח מט"ו בשבט גם את דין המעשרות. ראו ירושלמי שביעית פרק ה הלכה א: "תמן אמרין: אילן שחנט קודם ראש השנה שלעולם מתעשר לשעבר לאחר ראש השנה שלעולם מתעשר לבא". אז מה נשאר מט"ו בשבט שלנו?

⁶ יש בכל זאת תפקיד לט"ו בשבט לענין הנטיעות ומניין שנות האילן. התוספתא מסבירה (וכן הוא בגמרא ראש השנה י ע"א) שלמרות שראש השנה א' בתשרי הוא התאריך הקובע לשנות האילן, אע"פ כן, בשנה הרביעית (שהיא למעשה לאחר שנתיים וחודש מהנטיעה) יש להמתין עד ט"ו בשבט על מנת להשלים את מניין שנות הערלה (וכן בשנה שלאחר מכן לגבי דין רבעי). כך שמי שמיהר לנטוע בט"ו באב צריך לחכות עד ט"ו בשבט ולא הרוויח שנה שלמה אלא רק חצי שנה (ובכל מקרה אין כאן החמרה כי מעט פירות, כאמור, חונטים בין ראש השנה ובין ט"ו בשבט). בכך הצלנו במעט את כבודו של ט"ו בשבט כראש השנה לאילנות וחישוב שנותיהם, אך עדיין נראה שמעיקר הדין ראש השנה לנטיעת האילנות הוא אחד בתשרי ולא ט"ו בשבט. והמנהג לטעת עצים בט"ו בשבט הוא מנהג מודרני שהתחדש עם השיבה לארץ בימינו והתנועה הציונית. ואגב כל דיון ארוך זה, נוצר כאן קשר מעניין בין חודש אב וחודש שבט שנשוב ונראה אותו בהמשך.

⁷ דברי רש"י אלה הם על הגמרא בראש השנה דף י ע"א המקבילה לתוספתא הנ"ל, היינו, על הדין המסכם שבסופו של דבר ט"ו בשבט הוא הקובע לגבי ערלה ונטע רבעי, כפי שהסברנו בהערה 6 לעיל. דברים אלה תואמים את דברי רש"י שהבאנו בהערה 4 לענין השרף באילנות, ונראה שבאו להדגיש מדוע ט"ו בשבט, ולא א' בתשרי הוא ראש השנה לאילנות. א' בתשרי הוא ראש השנה "לנטיעה", אבל אמצע החורף הוא הזמן בו השתילה החדשה "נעשית אילן".

⁸ חזרנו לגמרא ראש השנה דף יד הנ"ל ששואלת מה הטעם של קביעת ראש השנה לאילנות בחודש שבט (א' כבית שמאי וט"ו כבית הלל)? המפרשים המאוחרים העמידו מול שיטת רש"י על השרף באילנות, את דברי תוספות אלה שמסבירים שהסיבה שחודש שבט נקבע לראש השנה לאילנות הוא בגלל שעד מועד זה העצים שותים מגשמי שנה שעברה (בגלל כמות הגשמים עד מועד זה, עומק השורשים וקצב לחחול המים). ראו שו"ת הר צבי (לרב צבי פסח פרנק) או"ח ב סימן כט: "אולם בתוספות שם ... כתבו דכל החונטים קודם הזמן הזה היינו על גשמי שנה שלפני תשרי. וכדברי התוספות כתב גם הר"ן שם, ובארו המפרשים שלפירוש התוספות והר"ן יוצא שבעצם ראש השנה לאילנות הוא תשרי, אלא שט"ו בשבט הוא סימן וגילוי מילתא בעלמא שאלה שחנטו עד עכשיו הם מגשמים שלפני תשרי". דברים אלה של הרב צבי פסח פרנק (קובנה 1873-ירושלים 1960) מובאים בתשובה לשאלה מהו מועד ט"ו בשבט בחצי כדור הארץ הדרומי: "בנוס - אייריס יום ט"ו בשבט ר"ה לאילנות לענין ערלה במדינת ארגנטינה ע"ד השאלה בהא דקבעו חכמים דט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות ... ונסתפק כת"ר בארץ ארגנטינה שטבעה משונה, ומה שאצלנו ימות החמה שם הוא ימות הגשמים, ומה שאצלנו ימות הגשמים שם הוא ימות החמה, אם גם קביעות זו של ראש השנה לאילנות משתנה אף היא לזמן ימות הגשמים שלהם". (דין ערלה נוהג גם בחו"ל כהלכה למשה מסיני). ראו תשובתו שם שלמרות שיש בשאלה זו טעם, בפרט לשיטת רש"י שהדבר תלוי בשרף האילנות, בכל זאת: "מסתבר שחו"ל נגדרת בזה אחר א"י והנטפל נמשך אחרי העיקר. ולכן פשוט הדבר שט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות בכל הארצות בלי שינוי כלל". ולגבי עצם המחלוקת בין רש"י לתוספות, אין הכרח להעמיד את דברי התוספות כסותרים את דברי רש"י. ראו תשובות הגאונים - הרכבי סימן רמג: "ורבנן דתמן אמרין בה טעמא אחרינא שעד כן חיינן ממי שנה שעברה, מיכן ואילך הן חיינן ממי שנה הבאה. ודברים נראין הן כי בזמן הזה הוא שקוראין אותו בלשון ישמעאל אלגמרה אלתאניה (השיטפון השני) ובו מתלחחין עצי אילנות ומתחילין לשתות ולחיות ואומרים "גרי אלמא פי אלעוד" (המים זורמים מחדש) והוא קרוב לט"ו בשבט שלתקופה ובדין הוא שיהא ראש שנה לאילן". הנימוק של תוספות והתוצאה של רש"י מתחברים: ט"ו בשבט הוא ראש השנה האמיתי לאילנות!

⁹ זו תקיעת השופר במוצאי יום כיפור המכריזה על שנת היובל, וכלשון גמרא שבת קלא ב: "תקעו בית דין שופר נפטרו עבדים לבתיהם ושדות חוזרות לבעליהן". הדין בתלמוד שם הוא לגבי תחילת שנת היובל אם היא בא' בתשרי או ביום כיפור.

(השיבו: והרי שנינו): באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים בחמישה עשר בו. הרי אין כל חדשי השנה שוין וחודש אחד נחלק לשתי שנים!¹⁰

מסכת ראש השנה פרק א משנה ב – עוד טוען לכתר, חג השבועות

בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון... ובחג נידונין על המים.¹¹

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כג פסוק טז – סיום האסיף קובע

"באספך את מעשיך" (שמות כג טז) - אין לך בהן אלא אסיף. מנין לכל אחד ואחד שיהא לו אסיף בפני עצמו? תלמוד לומר: "באספך מעשיך", כל אחד ואחד בשעת אסיפו. יכול תהא ראש שנה ראש לכל פירות האילן? תלמוד לומר: "באספך מעשיך" - כל אחד ואחד יש לו אסיף בפני עצמו. מיכן אמרו: "באחד בשבט ראש שנה לאילן דברי בית שמאי ובית הלל אומרים בחמישה עשר בו".¹²

מסכת תענית דף לא עמוד א – סימטריה עם ט"ו באב

רבי אליעזר הגדול אומר: מחמישה עשר באב ואילך תשש כוחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה, לפי שאינן יבשין. אמר רב מנשיא: וקרו ליה יום תבר מגל ("שבירת הגרון שפסק החוטב מלחטוב עצים" רש"י שם).¹³

אבן עזרא בראשית פרק ח פסוק ה – בשוך המבול וחיידוש פני האדמה

ואחר שבעת ימים ששלח את העורב, שלח את היונה וזה היה ביום שבעה עשר לשבט, שהוא החודש העשירי מיום המבול.¹⁴

¹⁰ רבי יונה ורבי יוסה סבורים שלא ניתן לחלק חודש מסוים בין שתי שנים וראש שנה צריך להתלכד עם ראש חודש כמו שאכן קורה בא' בתשרי ובאחד בניסן ואחד באלול במשנה לעיל. ראש שנה, חייב להתלכד עם תחילת חודש, על מנת שלא יהיה מקרה שחצי חודש שייך לשנה אחת וחצי חודש שייך לשנה הבאה. טיעון זה מסייע לשיטת בית שמאי שראש השנה לאילנות הוא ראש חודש שבט ולא אמצעו, אבל זו בדיוק קושיית התלמוד בהמשך על שיטתם של ר' יונה ור' יוסי (יוסה בלשון הירושלמי), שהרי הלכה כבית הלל ולא כבית שמאי וט"ו בשבט הוא הוכחה שאפשר לחלק חודש (ירחי) בין שתי שנים (שמשיות) וכך גם יום כיפור לעניין היובל. ולעצם מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל לעניין ראש השנה לאילן, אולי יש כאן השקפה שונה על התאמת ירחי השנה (שנת ירח) לעונות השנה (שנת החמה). בית שמאי רואים צורך לתאם ביניהם ואילו בית הלל "הולכים אחר המציאות ואינם מתחשבים בימי החודש" (שטיינזלץ, ראש השנה יד ע"א בעיונים). מה שקובע הוא התקופה, הלוח השמשי, כפי שראינו בגמרא ראש השנה יד ע"א לעיל, ובהערות 3 ו-4 לעיל. ואיתנו בכתובים עוד הלכות שמבוססות על לוח השנה השמשי בלבד.

¹¹ עברנו למשנה הבאה במסכת ראש השנה (ראו המשנה בה פתחנו) והרי לנו לכאורה עוד טוען לכתר, עוד מועד בלוח השנה שאולי ראוי להיקרא "ראש השנה לאילנות". מלשון המשנה "בעצרת (נדונין) על פירות האילן" קשה לשפוט, הגם שהוא כורך את חג השבועות כיום הדין של האילנות עם ראש השנה א בתשרי בו בני האדם נדונים ובלשון מדרש בראשית רבה כו ו: "מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנין דין וחשבון". מלשון הגמרא בראש השנה דף טז עמוד א קשה עוד יותר לשפוט: "ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת? מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא. אמר הקב"ה: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פירות האילן". הרי זה מועד לברכה ותו לא. אבל בגמרא מגילה לא ע"ב למדנו: "תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קלות שבתורת כהנים קודם עצרת, ושבמשנה תורה קודם ראש השנה. מאי טעמא? אמר אביי ואיתימא ריש לקיש: כדי שתכלה השנה וקלותיה. בשלמא שבמשנה תורה איכא כדי שתכלה שנה וקלותיה, אלא שבתורת כהנים, אטו עצרת ראש השנה היא? - אי, עצרת נמי ראש השנה היא, דתנן: ובעצרת על פירות האילן". הרי שחג השבועות (גם) הוא ראש השנה לאילנות ויש לנו עוד טוען לכתר!

¹² האם יש לנו טוען נוסף לכתר – חג האסיף הוא חג הסוכות? רב הנסתר על הנגלה במדרש קשה זה, בפרט הסיומת: "מכאן אמרו וכו' " ונראה לנו להסביר אותו כך: לאחר שהוא קובע (בקטע שלא הבאנו למעלה) שחג האסיף חל בתשרי: "תקופה שיש בה חג ואסיף ושנה יוצאה בה. והיזו זו? זו תקופת תשרי", מדגיש המדרש שאין מועד אסיף מסוים ובוודאי שראש השנה (א' בתשרי) אינו יכול להיות "ראש לכל פירות האילן". מכאן הוא עובר למשנה בה פתחנו שא' בשבט לדברי בית שמאי או ט"ו בשבט לדברי בית הלל הוא ראש השנה לאילן. מעבר זה מוסבר בדברים בהם פתחנו בהערה 2 לעיל: הזמן היחיד שניתן לקבוע ראש שנה לאילן הוא לאחר אסיפת כל מיני הפירות, בזמן "אפס" של התקופה החקלאית. איסוף פירות השנה שעברה למיניהם השונים תם, וחניטת פירות השנה הבאה היא באב. בכך, חזרנו לגאול את כבודו של ט"ו בשבט הן כלפי ראש השנה והן כלפי חג השבועות ואף סוכות. ט"ו בשבט, בשיאו של החורף, באמצע תקופת טבת, הוא ראש השנה לאילן.

¹³ ט"ו בשבט וט"ו באב, שהם בהפרש של שישה חודשים, מחלקים את השנה לשני חצאים. הראשון הוא שיאו של החורף (מכאן ואילך יצאו רוב גשמים) והשני הוא שיאו של הקיץ (תשש כוחה של חמה). בזה נוטעים עצים ובוזה כורתים אותם לעצי המערכה לבית המקדש. זה לעצי מאכל וזה לעצי סרק – ראו דברינו [אילני מאכל ואילני סרק](#) בט"ו בשבט. יום אחרי ט"ו באב, טז בו, הוא המועד האחרון לנטיעת עצים על מנת שייחשב להם חודש כשנה, ולמרות זאת, ט"ו בשבט הוא מועד לדיני עורלה והנאה מהפירות. ראו שוב תוספתא שביעית והערת שוליים 6 לעיל.

¹⁴ עפ"י אבן עזרא "החודש העשירי" הוא מיום תחילת המבול שהיה "בחודש השני" הוא אייר. יומיים לאחר ט"ו בשבט יצאו כל גשמי המבול, יבשה הארץ והחלו חיים חדשים על פני האדמה. וזה לשיטת ר' יהושע שחודשי המבול הם על בסיס ניסן. לשיטת ר' אליעזר שהבסיס הוא תשרי (בריאת העולם והמבול, ראו דברינו [יום הרת עולם – בין ניסן לתשרי](#) בראש השנה), ובחשבון שעושה אבן עזרא, יצא שהתאריך הוא שבעה עשר בחודש אב. ראו בראשית רבה לג ז. שוב, חודש אב בסימטריה מול חודש שבט.

שו"ת יחווה דעת חלק א סימן פב – מהלכות ט"ו באב שחל בשבת

שאלה: לפי המנהג שנוהגים להרבות במיני פירות בליל ט"ו בשבט, להורות כי ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות, ובפרט מרבים העם בפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, והנה השנה חל ט"ו בשבט בשבת קודש, האם אכילת הפירות שבין הקידוש לסעודה טעונה ברכה אחרונה לפני הסעודה, או שמא ברכת המזון שמברכים לאחר הסעודה פוטרת גם את הפירות שלפני הסעודה?¹⁵

שבת שלום
ושנה טובה לאילנות¹⁶
מחלקי המים

מים אחרונים 1: אם נחזור לחשבון של מועד הנטיעה (ראו תוספתא שביעית והערת שוליים 6 לעיל), נמצא שמי שנוטע בין ראש השנה (יותר נכון בין יז של חודש אב הקודם) לט"ו בשבט מפסיד, כי למעשה הוא מחכה יותר משלוש שנים (עד ט"ו בשבט של השנה הרביעית). אך מי שנוטע בין ט"ו בשבט לט"ו באב מחכה שלוש שנים ופוחת והולך בהדרגה. (ראו ערוך השולחן הלכות ערלה סימן רצ"ד סעיף כא). לפיכך, ט"ו בשבט הוא מועד תחילת עונת הנטיעות, גם חקלאית וגם הלכתית שהולכת ונמשכת עד טז באב. ושוב קשרנו את ט"ו בשבט עם ט"ו באב.

מים אחרונים 2: בהמשך לדברים שכתבנו בסוף הערה 10 לעיל על האפשרות שמחלוקת בית שמאי ובית הלל לעניין מועד ראש השנה לאילן נובעת מהשקפה שונה על התאמת ירחי השנה (שנת ירח) לעונות השנה (שנת החמה) - שבית שמאי רואים צורך לתאם ביניהם ואילו בית הלל מפרידים: הירח למועדים והשמש לעונות השנה ולטבע שמסביב - נראה שבית שמאי יאמרו לבית הלל: סוף דבר, שחיברתם את ט"ו בשבט עם פסח וסוכות שחלים "במילואה של לבנה" והוא סימן היכר חיצוני גלוי וברור לכל (בפרט לילדים שמחכים בקוצר רוח למגש הפירות). הלבנה היא שתזכיר לכל את מועד ראש השנה לאילן לשיטתכם. לא לחינם אמרו חכמים על בית שמאי שהם "מחדדי טפי" (יבמות יד ע"א). ואנו לא נכניס את ראשנו "בין שני הרים גדולים" אלה (יבמות טו ע"ב), רק נוסיף עוד קשר בין ט"ו בשבט וט"ו באב - שניהם חלים במילואה של הלבנה.

¹⁵ שאלה זו נוגעת לט"ו בשבט שחל בשבת, ראו מים ראשונים לעיל. נראה שעיקר שאלה זו מכוון לאלה שנוהגים לאכול פירות ט"ו בשבט לפני הסעודה. מתשובתו של הרב עובדיה יוסף נראה שהוא נוטה לפסוק שאין לברך ברכה אחרונה על אכילת פירות אלה ויש לסמוך על ברכת המזון של הסעודה. מה גם שזהו פסק המשנה ברורה ו"ספק ברכות להקל". אבל בסופה של תשובתו ממליץ הרב עובדיה לאכול את הפירות בסוף הסעודה וכחלק ממנה שאז פשיטא שברכת המזון פוטרת גם אותם מברכה אחרונה. זאת ועוד, העיקר הוא סעודת שבת שצריך לאוכלה לתיאבון ולכן עדיף ולא רצוי להרבות בפירות (או מיני פרפראות) לפני הסעודה ולפני בציעת הפת. ו"קינוח" הסעודה יהיה בפירות ט"ו בשבט. ולא באנו כמובן לפסוק הלכה וכל אחד ישמח בשמחת ארץ ישראל ופירותיה כמנהגו והרגלו.

¹⁶ ובזכותם תהיה שנה טובה גם לנו "כי האדם עץ השדה" (דברים כ יט) - מלמד שחיינו של אדם אינם אלא מן האילן" (ספרי דברים פיסקא רג) ו"מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנים דין וחשבון" (בראשית רבה כו ו). ראו דברינו [כי האדם עץ השדה](#) בפרשת שופטים